

МОРСЬКІ ПОХОДИ КОЗАКІВ

З кінця XVI ст. українські козаки здійснювали щорічні морські походи. Турки нерідко змушені були переходити до оборонної стратегії, захищаючи на узбережжі свої міста, фортеці, а на воді – торгові кораблі. В окремі періоди запорожцям вдавалося контролювати басейни Дніпра та Бугу, узбережжя Чорного та Азовського морів.

З XVII ст. козацький флот зміцнів та чисельно збільшився. Так у 1606 р. козаки вдало штурмували Кілію над Дунаєм, Акерман і Болгарську Варну. Це були перші походи козаків, що привернули до себе увагу. Пізніше запорожці вдало ходили на Азов, Кафу, Трапзон, Кодрів, Синоп тощо. Через активні наступальні дії козацького флоту турки неодноразово відбудовували на Дніпрі такі фортеці: Очаків, Тулчу, Каракермен. А вже в березні 1624 р. 80 козацьких чайок здобули Кафу.

Чайка – це основа козацького флоту, яка вміщала 50–70 козаків. Її довжина становила приблизно 20 м, ширина – 4 м, стільки ж складала глибина. Корми у чайок не було, її заміняли два керма – по одному в обох кінцях. У кожному човні було близько 15 весел. На озброєнні чайка мала шість гармат. Перед виходом човни завантажували порохом, ядрами, кухвами з пшоном, сухарями, сушеною рибою і водою. Над виготовленням такого човна працювало 60 козаків. Запорозькі чайки були швидкохіднішими, ніж важкі турецькі галери. За гарної погоди човни йшли під вітрилами, а під час шторму або при зустрічі з ворогом, – на веслах. Запорозькі були відважними і вправними моряками. Людей, що бачили боротьбу козаків з буремним морем, вражала їхня сміливість і майстерність. Звичайно, чайки, які виднілися над водою лише на метр чи два, виявляли ворога набагато раніше, ніж він їх. У такому разі козаки негайно спускали вітрила, бралися за весла і непоміченими відходили з поля зору турецької галери. Опівночі, непомітно підпливши до галери, козаки брали її на абордаж, винищували екіпаж, забирали гармати та потім топили турецький човен.

У серпні 1624 р. запорожці на 102 «чайках» зіткнулися з турецьким флотом із 25 галер і 300 ушкалів біля виходу з Дніпровського лиману. Битва тривала кілька днів, але козаки прорвалися в Чорне море, спалили маяк «Форос», укріплення Бююкдере, Єнікьой та Істалінсьє. У 1625 р. козацький флот у кількості 300–380 «чайок» тричі виходив у море. Козаки знищили безліч укріплених пунктів на малоазійському узбережжі, ходили під Царгород і, повертаючись, під Очаковом пробилися крізь 20 турецьких галер. У 1630 р. біля монастирського острова випищики підготували 300 човнів. Тоді козаки пограбували болгарське узбережжя.

Безпосередньо на морський похід відбирали особливо «сильних духом і тілом» козаків. З відібраним особовим складом команди проводили заняття. Насамперед ретельно готували степовиків. Їхня підготовка проходила таємно. Про мету походу звичайні козаки інформувалися в загальних рисах. Мінімальний провіант на одного козака становив: сухарі, копчене м'ясо, ячмінне борошно. Кожний учасник походу повинен був мати при собі: шаблю, дві рушниці, шість фунтів пороху, відповідну кількість куль.

Значна увага приділялася морально-психологічному стану учасників. Особовий склад «чайок» формувался переважно за курінним принципом, і тоді козаки добре знали один одного, бо це під час бою підвищувало рівень взаємодопомоги. Жорстоко каралося вживання спиртних напоїв. У похід козаки одягалися просто і зручно: довга сорочка, шаровари, жупан, шапка. В море виходили після Спаса, восени, а іноді – ранньої весни, адже темні ночі, похмурні туманні дні нерідко сприяли успіхові у боях. В кожен похід першим ішов човен похідного отамана, за ним почергово – решта суден. Пливли майже впритул, бо це дозволяло швидко і чітко виконувати команди. Отаман стояв на спеціальному підвищенні на носі «чайки». Подолавши шлях Дніпром, військо добиралося до острова Тавані – виходу до Чорного моря.

Турецькі вартові ретельно охороняли вихід у море, використовуючи різні засоби. Так, від фортеці Кизикермен і міста Ослана до острова Тавань Дніпро перетинали залізні ланцюги, залишаючи лише вузький прохід, на який була націлена вся берегова артилерія. Але козаки вдавалися до хитрощів і виходили на оперативний простір. Тактика бою була досить різноманітною: від блискавично коротких до тривалих рейдів. Але якщо туркам вдавалося за допомогою галер блокувати запорозький флот, то козаки, використовуючи широту лиману, швидкісні якості човнів та погодні умови, найчастіше відривалися від противника.

Одним з геніальних похідних отаманів і стратегів був Петро Конашевич-Сагайдачний (1577(1578)–1622). Разючими ударами відповіли турецько-татарським нападникам козацька шабля і мушкет, керовані безстрашним воїном, обдарованим ватажком П.Сагайдачним під час знаменитих морських походів на Туреччину і Кримське ханство.

Про походження і юнацькі роки майбутнього гетьмана збереглися різні відомості. Найважливішим джерелом біографії Сагайдачного є панегіричний віршований твір К.Саковича «Вірші Сагайдачного». Ще в дореволюційній історіографії (В.Антонович, І.Каманін, М.Максимович.) вважали, що батька П.Сагайдачного звали Конон або Конач. Але Б.Барвінський доводить, що прізвище «Конашевич» узятє не від імені батька, а від імені одного з предків. Як зазначає П.Сас, коли Петрові виповнилося одинадцять, він залишив батьківський дім та подався в науку до Острога. Острозька академія давала своїм вихованцям не лише ґрунтові знання, а й відкривала перед ними широкі обрії на терені службової кар'єри.

Петро Конашевич навчався в Острозі не більше п'яти років і завершив своє навчання на початку 1590-х рр. Особлива духовна сфера, яка оточувала хлопця в острозький період його життя, остаточно сформувала особистість майбутнього гетьмана. Приблизно через два роки після закінчення навчання в Острозі Сагайдачний опинився на Січі. Перебуваючи на Запорозжі, він швидко став загартованим воїном. Маючи неабиякі організаторські здібності, вольовий характер, він упевнено пробивався до керівних посад у Запорозькому Війську.

Початок гетьманування П.Сагайдачного М.Грушевський датує 1614 роком. Саме завдяки дисципліні козацькому ватажкові вдавалося виходити переможцем у багатьох боях і здобувати славу грізного й безстрашного лідера під час знаменитих морських та сухопутних походів на володіння Османської імперії і Кримського ханства. Так, влітку 1606 р. козаки на чолі з Сагайдачним піддали штурму турецьке узбережжя, здійснивши напади на Білгород, Кілію, Варну. Особливо вражаючими воєнними успіхами позначилися походи на чолі з П.Сагайдачним у 1616 р. Розгромивши в гирлі Дніпра турецьку ескадру, козаки зайняли в Криму головний невільничий ринок Кафи, визволивши при цьому тисячі бранців. 22 липня 1616 р. Сагайдачний разом із 4000 козаків прибув до міста. Вночі козаки висадилися на берег і підійшли до воріт Кафи. Частина запорожців, що володіла турецькою, відволікла вартових, вказавши, що вони турецький підрозділ, який прямує на війну з Персією. Інші перекинули драбини на мури фортеці. Перебравшись через стіну, козаки вирізали вартових і відкрили ворота, захопили міську цитадель, прийнялися грабувати місто та звільняти невільників.

Одним із прикладів військового таланту П.Сагайдачного у перемозі польсько-козацьких військ у Хотинській війні (козаки воювали на боці Польщі проти Туреччини) стала тактика перегрупування козацького війська під час бою, який відбувся 3 вересня 1621 року. Козацький гетьман продемонстрував блискуче тактичне мислення, бездоганне вміння керувати багатотисячними масами піхоти і кавалерії. Внаслідок багаторазового збільшення чисельності військ на флангах, відповідно, посилювалася і сила удару на основних напрямках контратаки. Для оборони від артилерійського вогню використовувалися різні земляні укріплення. Артилерійські обстріли принесли туркам мінімальні результати тому, що козаки покинули позиції, куди потрапляли ядра, і зайняли місця в так званих «печерах».

Сумлінні морські походи запорожців на Туреччину і Крим справляли велике враження на європейські країни. Суходільні і морські походи козаків викликали страх у турецьких феодалів. Султан, розуміючи своє безсилля, за словами українського літописця, гнівно промовляв: «Коли навколишні держави на мене повстають, я на обидва вуха сплю, а про козаків мушу одним вухом слухати».

Запорозьке козацтво продовжило і розвинуло вітчизняне мореплавання. Завдяки воєнному морському флоту козаків протягом століть розхитувалася міць однієї з найсильніших морських держав – Османської імперії.